

Z LITERATURY O MSZY ŚW.

Encyklika Piusa XII *Mediator Dei* (z 20 11 1947 r.), pierwszy tego rodzaju ogólny dokument i wypowiedź Stolicy Apostolskiej na temat liturgii, przyczyniła się w dużym stopniu do ożywienia zainteresowań Mszą św. Postępujący ciągle naprzód ruch liturgiczny zyskał w niej mocne oparcie doktrynalne, teologowie zaś nowy bodziec do dalszej pracy nad zgłębianiem tej tak bardzo żywotnej dla Kościoła tajemnicy.

Przegląd bogatej literatury o Mszy św. ostatnich lat rozpoczniemy od prac o charakterze historyczno-liturgicznym¹. Prace tego rodzaju nie są łatwe. Powstaje najpierw trudność dotarcia do źródeł, nieraz bardzo rzadkich i trudno dostępnych. Następnie odtworzenie obrazu Najśw. Ofiary w oparciu o takie źródła stwarza wielkie niebezpieczeństwo popełnienia nieścisłości historycznych i dowolnych uogólnień niezgodnych z prawdą. Dlatego o dobre opracowanie Mszy św. w jej przekroju historycznym jest stosunkowo trudno i od wielu lat odczuwało się potrzebę takiej właśnie wyczerpującej historycznej syntezy. Dzieła tego dokonał znany historyk liturgii, profesor Wydziału Teologii w Innsbrucku J. A. Jungmann TJ w formie 2-tomowej pracy, liczącej 1269 stron druku *Missarum Sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe* (Herder, Wien). O wartości i poczytności jej świadczy fakt, że wydano ją już trzykrotnie w dwuletnich odstępach czasu (1948, 1950, 1952 r.) i przetłumaczono na język angielski, francuski, hiszpański; w przygotowaniu jest tłumaczenie włoskie. Na temat dzieła znajdujemy w różnych czasopismach teologicznych bardzo dużo pochlebnych recenzji. Autor był przygotowany do napisania takiego dzieła. Wystarczy przejrzeć spis tytułów jego prac (z lat 1924—1952), zamieszczony na 6 stronach (377—382) dzieła *Die Messe in der Glaubensverkündigung* (Freiburg 1953), wydanego z okazji 60 rocznicy urodzin naszego autora. *Missarum Sollemnia* są jakby podsumowaniem jego ćwierćwiekowej pracy

¹ Omówienie literatury ściśle dogmatycznej odkładamy do jednego z następnych zeszytów Roczników.

naukowej i piękną syntezą dzisiejszego stanu wiedzy o genezie liturgii Mszy św. obrządku rzymskiego.

Tom pierwszy rozpoczyna autor od uwag na temat liturgii, którą pojmuje zgodnie z encykliką *Mediator Dei* jako przejaw życia całego Kościoła (s. 3). Część I poświęca procesowi formowania się Mszy św. w ciągu wieków. Omawia najpierw Mszę św. pierwotnego Kościoła, jej właściwości z okresu od św. Justyna do Hipolita Rzymskiego, proces kształtowania się różnorodnych form liturgii mszalnej po czasach Hipolita, Mszę św. na Zachodzie od IV w., Mszę św. łacińską chrześcijaństwa starożytnego, rzymską Mszę św. od III do VI w. Specjalny rozdział poświęca najstarszym księgom Mszy rzymskiej, Mszom stacyjnym w Rzymie w VII w., Mszy rzymskiej w państwie Franków, nowej formie Mszy rzymsko-frankońskiej. Omawia dalej Mszę św. z czasów gotyku, z końca średniowiecza i okresu reformy trydenckiej, Mszę czasów baroku, oświecenia i jej obraz od pontyfikatu św. Piusa X aż po czasy dzisiejsze. W części II pracy autor zapoznaje najpierw czytelnika z samą nazwą Mszy św., następnie mówi o Mszy św. jako ofierze Kościoła, podkreślając jej społeczny charakter w odróżnieniu od ofiary krzyża. Dalej omawia Mszę św. biskupią, śpiewaną, cichą, różne formy udziału w nich wiernych, czas i miejsce ich odprawiania.

W części III przechodzi autor do genetycznego wyjaśniania poszczególnych obrzędów i modlitw wstępnej części Mszy św. Omawia przygotowanie do Mszy św., szaty liturgiczne, modlitwy u stopni ołtarza, pierwsze modlitwy przy ołtarzu, obrzęd jego okadzenia i dalej kolejno: *introit*, *Kyrie eleison*, *gloria*, modlitwy (formy, treść) lekcję, śpiewy, Ewangelię, homilię, kredo.

Tom drugi poświęca autor dalszym częściom Mszy św. W rozdziale 1 znajdujemy obszerny opis procesji ofiarniczej, daru ofiarnego i jego złożenia na ołtarzu, śpiewów i modlitw z tym związanych, okadzania ofiar, umycia rąk, modlitw *Orate fratres* i sekrety. W 2 rozdziale omawia autor poszczególne obrzędy i modlitwy kanonu od prefacji aż do *Nobis quoque*. Rozdział 3 poświęcony jest części Mszy św., zwanej Komunią. Autor omawia w nim najpierw modlitwę *Pater noster*, czynności przed spożyciem Eucharystii, *Pax Domini*, pocałunek pokoju, *Agnus Dei*, modlitwy ciche po przyjęciu Pana Jezusa, ablucję i modlitwy po komunii. W rozdziale 4 przedstawiony jest genetyczny rozwój i znaczenie modlitw końcowych, błogo-

sławieństwa kapłańskiego, ostatniej Ewangelii, partykularnych błogosławieństw i modlitw Leona XIII.

Wywody autora są bogato udokumentowane licznymi i obszernymi odnośnikami. Dzieło O. Jungmanna zainteresuje nie tylko historyka liturgii. Przedstawia ono także dużą wartość dla teologii dogmatycznej i pasterskiej. Autor nie tylko opisuje i wyjaśnia różne formy liturgii, jej słowa, obrzędy, modlitwy Mszy św. Równocześnie sięga w głąb samej tajemnicy, w życie Kościoła. Z tego punktu widzenia bardzo wartościowy jest rozdział: Msza św. i Kościół (I s. 233—257). Zresztą cenne uwagi treści dogmatycznej przewijają się przez karty całego dzieła. Skorzysta z nich także duszpasterz, pracujący nad ożywieniem i pogłębieniem uczestnictwa wiernych w Najśw. Ofierze. Dzieło *Missarum Sollemnia* nie ma równego sobie. Dzięki swym walorom historycznym i solidnej podbudowie dogmatycznej stanowi wielki wkład w literaturę o Mszy św. i stanie się pożytecznym narzędziem w ręku tych, którzy pracują nad odnową życia chrześcijańskiego poprzez odrodzenie liturgii. Dzieło zaopatrzone w skorowidz cytowanych tekstów Pisma św., źródeł bibliograficznych, nazwisk, rzeczy i formuł.

Z innych prac O. Jungmanna na uwagę zasługuje mały rozmiarami, lecz bogaty w treść tomik *Vom Sinn der Messe als Opfer der Gemeinschaft* (Einsiedeln, wyd. 3, 1955, s. 80). Zawiera on 4 referaty, z których pierwsze trzy głoszone były na różnych zjazdach dla księży w latach 1950—1953 i wszystkie były już drukowane oddzielnie jako artykuły w czasopismach teologicznych. Wydane razem jako 8 tomik serii *Christus heute* stanowią zwartą całość. Celem ich — to troska o lepsze zrozumienie i poprawne celebrowanie eucharystycznej Ofiary w oparciu o dane historii liturgii.

W referacie I pt. *Ofiara Kościoła* autor rozprawdza pewne myśli o społeczno-kościelnym charakterze Mszy św., które znajdujemy już w *Missarum Sollemnia*. Na początku stwierdza, że w dotychczasowej teologii podkreślono należycie prawdę o obecności Chrystusa w Eucharystii i jej stosunek do ofiary Krzyża. Pomijano natomiast istotną dla Mszy św. prawdę, że Najśw. Ofiara jest równocześnie ofiarą Kościoła. Stąd wyrasta potrzeba uzupełnienia dotychczasowej teologii Mszy św., co autor czyni w omawianym referacie w oparciu o dane liturgii. W referacie II pt. *Msza św. niedzielna i życie kościelne* autor podkreśla znaczenie niedzieli w życiu wiernych w dawnym Kościele. Był to rzeczywiście dzień Pański, dzień odnowy duchowej parafian.

Brali oni żywy udział w niedzielnej Mszy św. Dzięki temu niedziela i liturgia były ważnym czynnikiem w przemianie świata pogańskiego na modłę Bożą.

W III referacie autor omawia różne czynniki, które przyczyniły się do pomniejszenia świadomości wiernych o ich roli w liturgii. Rozdział ołtarza i ludu pogłębiał się coraz bardziej w dziejach Kościoła. Dopiero w naszych czasach ruch liturgiczny ma temu procesowi położyć kres. Co więcej, ma przywrócić Mszy św. jej dawny charakter ofiary społeczno-kościelnej.

W IV referacie omawia autor kult Eucharystii i jego koleje w ciągu wieków. Dziełko O. Jungmanna czyta się łatwo; język jest jasny, układ treści przejrzysty.

Skromniejsza pod wielu względami od pomnikowego dzieła *Missarium Sollemnia* jest praca Fr. Amiot, *Histoire de la Messe*, 109 tomik Encyklopedii katolika XX w. *Je sais — je crois*, wydawanej przez Fayarda w Paryżu. Tomik liczy 128 stron (wyd. w 1956 r.). Autor daje w nim krótki, jasny obraz formowania się liturgicznego dramatu Mszy św. poprzez wieki. Poznanie historii Mszy św. ma ułatwić zrozumienie dzisiejszej liturgii, jej słów i obrzędów. W oparciu o wytyczne encykliki *Mediator Dei* autor mocno podkreśla społeczny charakter ofiary Mszy św. Układ i podział materiału tradycyjny: w I części autor odtwarza w sposób ogólny starożytne formy Najśw. Ofiary: ofiarę Wieczernika, Mszę św. według opisu Nauki 12 Apostołów, św. Justyna, św. Hipolita, św. Ambrożego i w świetle sakramentarzy: leoniańskiego, gelazjańskiego i gregoriańskiego. Następnie podaje opis Mszy św. papieskiej z okresu Grzegorza Wielkiego. W części II, bardziej obszernej, omawia poszczególne części Mszy św. dzisiejszej obrządku rzymskiego, zwracając specjalną uwagę na historię ich formowania się. Wywody historyczne przeplata uwagami treści dogmatycznej, ascetycznej i pastoralnej. Dzięki temu tomik czyta się w sposób przyjemny i pożyteczny. Teksty niezmiennie Mszy św. podaje autor *in extenso*, a także wiele tekstów zmiennych, którymi ilustruje swój wykład. Czasem rzuca pewne myśli na temat dalszej ewolucji liturgii mszalnej (np. na temat wprowadzenia w większym zakresie języka ojczystego do Mszy św. na str. 49).

Tomik, jeden ze 150 zaplanowanych jako najbardziej kompletna, encyklopedia katolicka, popularny, a równocześnie oparty o najnowsze wyniki badań historyków liturgii przyczyni

się niewątpliwie do pogłębienia znajomości Mszy św. wśród szerokich rzesz czytelników.²

O zainteresowaniu się Mszą św. wśród współczesnych teologów świadczą dwa dzieła zbiorowe. Jedno: *Die Messe in der Glaubensverkündigung. Kerygmatische Fragen* (wyd. Fr. X. Arnold i B. Fischer, Freiburg, wyd. 2, 1953, s. XIV + 395) — jest to praca dedykowana o. Jungmannowi TJ przez jego przyjaciół i dawnych uczniów z okazji 60 rocznicy urodzin. Dzieło jest cennym darem z zakresu teologii pastoralnej, ma coś z ducha *Missarum Sollemnia* i jest realizacją haseł kerygmatyki, tj. teologii przepowiadania, zmierzającej do zbliżenia teologii do życia, do jej upraktycznienia.

21 autorów omawia w nim najważniejszą dla życia katolickiego tajemnicę ofiary Mszy św. we wszechstronnym duszpasterskim naświetleniu. Artykuły ujęto w 4 grupy, które tworzą zwartą tematycznie całość. I grupa artykułów omawia teologiczne podstawy nauczania o Eucharystii. I tak B. Fischer mówi o historii liturgii i przepowiadania, G. Söhngen o obecności Chrystusa przez wiarę (Ef 3,17), o. P. Doncoeur TJ o *Sanctum Sacrificium*, J. Pinsk o teologicznym znaczeniu zmiennych tekstów mszalnych. Ponieważ zewnętrzna szata Mszy św., jej obrzędy liturgiczne formowały się przez wiele setek lat, dlatego poznanie tła historycznego i rozpatrywanie Mszy św. w oparciu o dane historii posiadają duże praktyczne znaczenie. Stąd w II części pracy zgrupowano artykuły traktujące o przepowiadaniu Najśw. Ofiary w przeszłości. O nauczaniu wiary w pierwotnym Kościele mówi K. Baus, o Mszy św. w świetle homilii św. Jana Chryzostoma — J. Daniélou TJ, o ofierze wiernych w kazaniach św. Leona Wielkiego — L. Eizenhöfer OSB; *Sermo patristicus* z V w. *De sacramentorum et sacrificiorum inenarrabili bono* omawia A. Dold OSB; dobry wykład o wpływie nauki o Mszy św. soboru trydenckiego na przepowiadanie czasów dzisiejszych daje Fr. X Arnold.

Część III grupuje artykuły o przepowiadaniu Eucharystii w czasach dzisiejszych. I tak J. Casper mówi o pozytywnych cechach liturgii wschodnich, J. Hofinger TJ — o nauczaniu Mszy św. w krajach misyjnych; Fr. Schreibmayr omawia naukę o Eucharystii w projekcie nowego katechizmu niemieckiego. Th. Bogler OSB mówi o obrazie w służbie katechezy o Mszy św.,

² Pracę J. Brinktrine, *Msza Święta*. Warszawa 1957 omówimy w formie recenzji w następnym zeszycie *Roczników*.

L. Wolker — o przepowiadaniu tajemnicy Mszy św. młodzieży, J. M. Reuss — o głoszeniu nauk o Mszy św. dla kapłanów.

Wreszcie w części IV zgrupowano artykuły omawiające kilka zagadnień duszpasterskich. O próbach ożywienia udziału wiernych we Mszy św. mówi P. Rusch, o sumie w Niemczech — J. Wagner, o Mszy św. dla dzieci — K. Tilmann, o wspólnej modlitwie — J. Gulden, o Mszy św. i nabożeństwie popołudniowym — Th. Schnitzler, o *Missarum Sollemnia* jako drogowskazie dla przyszłości — G. Ellard TJ. Bogactwo tematów i solidność w ich opracowaniu stwarza z pracy *Die Messe in der Glaubensverkündigung* wartościowe dzieło z zakresu teologii pasterskiej.

Drugie dzieło zbiorowe o Mszy św. — to *Das Opfer der Kirche. Exegetische, dogmatische und pastoraltheologische Studien zum Verständnis der Messe* (Luzern 1954, s. 316). Autorami jego są profesorowie i docenci Wydziału Teologii Uniwersytetu w Lozannie. Dzieło ukazało się jako I tom *Luzerner Theologische Studien*, które mają być serią publikacji z różnych dziedzin teologii. Pierwszy tom omawia to, co jest sercem życia kościelnego — ofiarę Eucharystii, która jest równocześnie ofiarą Chrystusa i Kościoła.

Część I dzieła zawiera artykuły o tematyce biblijno-dogmatycznej: o pochodzeniu i teologii staro-testamentowych świąt paschalnych (H. Haag), o istocie i skutkach Eucharystii w świetle ewangelii św. Jana (E. Ruckstuhl), o społecznym charakterze Eucharystii (R. Erni). Artykuły części II mówią o ofierze Kościoła w świetle prawa natury (J. Röösl), w świetle historii (J. B. Villiger), o komunii św. świeckich w prawodawstwie i zwyczajach Kościoła (J. Stirnimann). W części III pt. *Liturgia ofiary i duszpasterstwo* znajdujemy artykuły: o wychowaniu do liturgii (A. Gügler), o kaznodziejstwie liturgicznym (J. Meier), śpiewie (E. Kaufmann), o Eucharystii jako źródle pobożności kapłańskiej (E. Simonett) i duszpasterskie wskazówki dla pracy liturgicznej w parafii (B. Keller). Układ tematów w omawianym dziele nie można nazwać szczęśliwym. Raczej trzeba było wyjść z pojęcia ofiary jego prawa natury, a później rozpatrywać Mszę św. jako ofiarę Chrystusa i Kościoła w świetle objawienia, historii, prawa i praktyki duszpasterskiej. Uderza również brak specjalnego opracowania patrystycznego i ściśle dogmatycznego. Mimo tych braków dzieło stanowi poważny wkład w teologię Mszy św.

Z opracowań o charakterze podręcznikowym na uwagę zasługują 2 pokaźne tomy E. Doronzo OMI, *Tractatus dogmatici*

de Eucharistia T. I. De sacramento, t. II De sacrificio (Milwaukee 1947, łącznie str. XIV + X + 1219 + indeksy). Autor zebrał bardzo dużo materiału z innych opracowań i cytuje je w dużych partiach. Ze względu na trudność dotarcia do poszczególnych wydawnictw teologicznych dzieło o. Doronzo może często służyć jako źródło zastępcze. Układ zagadnień podręcznikowy; autor stawia kwestie i podaje ich teologiczne uzasadnienie w oparciu o naukę soborów, papieży, Pisma św. i Tradycji. Bardzo szeroko omawia naukę i rozwiązania poszczególnych teologów starszych i współczesnych. Na uwagę zasługuje fakt uwzględnienia w tomie II prawdy o udziale Kościoła i wiernych w Najśw. Ofierze.

Kto szuka podręcznika o Eucharystii w układzie zbliżonym do Sumy św. Tomasza, ma do dyspozycji dzieło profesora *Angelicum* R. Garrigou-Lagrange'a OP *De Eucharistia* (Torini-Paris 1953, s. 438). Tom zawiera wstęp, następnie naukę o sakramentach w ogólności, krótki wykład sakramentu chrztu i bierzmania; dalej autor omawia naukę o Eucharystii w formie 2 obszernych części: o Eucharystii jako sakramencie i ofierze Mszy św. Część końcową tomu stanowi wykład o sakramencie pokuty, sakramencie chorych, kapłaństwie i małżeństwie. Przy omawianiu poszczególnych kwestii autor zapoznaje czytelnika z głównymi kontrowersjami, także nowszymi, na ich temat. Specjalny nacisk kładzie na naukę o przeistoczeniu.

Z prac o charakterze liturgiczno-dogmatycznym należy wspomnieć o dziele J. Paschera *Eucharistia. Gestalt und Vollzug* (Münster-Freiburg, wyd. 2, 1953, s. 392). Autor zwraca najpierw uwagę na sens Mszy św. i jej budowy, omawia kolejno znaczenie rytów i modlitw mszalnych. Ta część pracy zainteresuje historyka liturgii. Natomiast część druga zainteresuje przede wszystkim dogmatyka. Autor omawia w niej następujące zagadnienia: udział wiernych w ofierze Mszy św., ludzki obraz rzymskiej liturgii, parafia w języku liturgii, Eucharystia jako kult trzech Osób boskich, dwie zasadnicze formy kultu, język liturgicznych świąt, pojęcie posiłku i współofiary wiernych. Każdy z powyższych tematów nadawałby się do oddzielnego omówienia, na co nie pozwalają ramy niniejszego sprawozdania. Dzieło J. Paschera możemy krótko scharakteryzować jako źródło głębokich myśli o liturgii.

O bogactwie literatury teologicznej świadczą nie tylko dzieła naukowe. Owszem, stanowią one ważną jej część i bez nich teologii groziłoby spłylenie. Jednak literatura naukowa, zrozu-

miała i dostępna w dużej części tylko dla specjalistów, nie rości sobie prawa wyłączności. Z niej normalnie wyrasta literatura popularno-naukowa, dostępna dla wszystkich. Od jej ilości i formy zależy w dużej mierze praktyczna użyteczność literatury teologicznej. Z wielu prac tego ostatniego rodzaju z zakresu nauki o Mszy św. na uwagę zasługuje *Der Sinn des Messopfers* (Luzern, wyd. 2. 1953, s. 96). Autor jej, A. Krempel, stwierdza, że mamy obecnie wiele wartościowych prac na temat Mszy św. Jedne z nich są jednak zbyt obszerne dla dzisiejszego człowieka, rozporządzającego skromną ilością czasu na lekturę teologiczną, inne znowu ujmują zagadnienie Mszy św. zbyt jednostronnie: z punktu widzenia ascetyki czy historii liturgii. Brak natomiast krótkiego opracowania, które by wyjaśniało po kolei teksty mszalne i tą drogą wprowadzało w zrozumienie dogmatycznego sensu ofiary Mszy św. Temu brakowi ma zaradzić broszurka autora, zachęcająca także swym zewnętrznym wyglądem do wzięcia do ręki. Na zewnętrznej okładce zamieścił autor piękną rycinę, przedstawiającą składanie ofiary Mszy św. w średnio-wieczu. Autor pisze dla szerokich rzesz czytelników. Omawia najpierw sprzęty liturgiczne, szaty, mówi bardzo przekonująco o użyteczności i potrzebie języka łacińskiego w liturgii; następnie wyjaśnia modlitwy, teksty części wstępnej Mszy św. i jej części zasadniczej, Komunii św. i modlitwy końcowe. Teksty mszalne umieszcza w dwu kolumnach: po łacinie i po niemiecku u góry poszczególnych stron; teksty zmienne czerpie z formularza Mszy św. ku czci Trójcy Przenajświętszej. Odnośniki, które mogą zainteresować teologa-fachowca, przynosi na koniec tomiku. W wykładzie nauki trzyma się ujęcia *Mysterium fidei* de la Taille'a.

Do popularnych opracowań należy zaliczyć także dziełko ks. A. Becka „*Messerklärung nach dem Rundschreiben Papsi Pius XII Mediator Dei*“, które wyszło po raz pierwszy w 1949 r. (Mödling obok Wiednia, s. 131), a dzisiaj rozchodzi się już w 7 wydaniu. Autor, dawny kapelan wojskowy, a obecnie duszpasterz mężczyzn w diecezji wiedeńskiej daje czytelnikom do ręki 7 wykładów o Mszy św. Powstały one z dawnych kazań i prelekcji dla mężczyzn. Dwa pierwsze wykłady wprowadzają czytelnika w samą tajemnicę Mszy św. Autor omawia w nich dwie kwestie: dlaczego mamy uczestniczyć we Mszy św. i jak mamy w niej uczestniczyć. W następnych dwu wykładach omawia część wstępną Mszy św. (modlitwy u stopni ołtarza, lekcja, kredo); w trzech dalszych: ofiarowanie, przeistoczenie i komu-

nię św. W wykładzie korzysta autor w dużym stopniu z encykliki *Mediator Dei* Piusa XII, co pomnaża wartość pracy. Sam wykład jest jasny, przejrzysty; podbudowa dogmatyczna solidna o dużym zabarwieniu ascetycznym, praktycznym. Dziełko należy ocenić jako udaną próbę popularnego wyjaśnienia Mszy św. Może ono oddać duże usługi księżom w kaznodziejstwie i popularnych wykładach o Mszy św.

Inny autor, ks. J. E. Mayer, w 10 rocznicę pracy duszpasterskiej ofiarował swoim parafianom dziełko *Lebendige Messfeier. Sinn und Form der Heiligen Messe*, (Innsbruck 1957, s. 124). Praca zrodziła się z kazań i nauk liturgicznych. Autor przedstawia w niej Mszę św. jako najważniejsze zdarzenie i zadanie społeczności parafialnej, jako źródło życia parafii.

Układ materiału w pracy tradycyjny: po rozdziale wprowadzającym o Mszy św. jako ofierze Chrystusa i Kościoła, omawia autor kolejno wszystkie jej części. Unika balastu historycznego, nie podaje tekstów mszalnych; pisze dla wiernych, dla których nowoczesny ruch liturgiczny nie jest nowością. Bardzo ładne myśli rozprowadza w rozdziale: Msza św. i życie. W dodatku zamieszcza tablicę katechetyczną o Mszy św. i szereg pastersko-liturgicznych wskazówek, jak rozpocząć i prowadzić pracę nad pogłębieniem życia liturgicznego w parafii. Wskazówki te, owoc własnych przemyśleń i doświadczeń autora, mogą oddać duże usługi młodym duszpasterzom rozpoczynającym pracę nad pogłębieniem życia liturgicznego swoich wiernych.

ks. B. Pylak